

Maciej Bernasiewicz
Monika Noszczyk-Bernasiewicz
Uniwersytet Śląski

**Punkty zwrotne (*turning points*)
w przestępczej karierze
Szansa dla resocjalizacji/rewitalizacji
nieletnich przestępców**

W nurcie teorii *desistance*

Przestępczość nieletnich ma polietologiczny charakter; wynika ze splotu czynników endo- i egzogennych, spośród których uwarunkowania środowiskowe (zwłaszcza rodzinne i rówieśnicze) pełnią – przynajmniej w myśl teorii grup pierwotnych oraz interakcjonizmu symbolicznego¹ – rolę szczególnie znaczącą. Życie rodzinne bywa obszarem przejawiania się wielu patologii społecznych (krzywdzenia, uzależnień, przestępczości). To rodzina, konstruktywna lub wieloproblemowa, staje się albo czynnikiem chroniącym (*protective factor*) przed niebezpieczeństwami współczesnej cywilizacji albo czynnikiem ryzyka (*risk factor*). „Rodziny o skumulowanych cechach patogennych tworzą destrukcyjny wpływ na rozwój osobowości, tj. socjo- i psychopatia, degradacja ról zawodowych, towarzyskich itd., prowadzących do izolacji psychicznej i społecznej. Do tego rodzaju zachowań rodzinnych zaliczyć można różne sposoby nałogowych sposobów regulacji własnego i rodzinnego życia; zorganizowana przestępczość, rozboje, kradzieże, wymuszanie okupu, przemoc i maltretowanie, kazirodztwo, dzieciobójstwo, pedofilia [...], określony spłot negatywnych cech statusu ekonomicznego”². Udane życie rodzinne oraz

¹ Zob. M. Bernasiewicz: *Interakcjonizm symboliczny w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2011, s. 156.

² S. Kawuła: *Pedagogika społeczna w początkach XXI wieku: perspektywa integracji i społeczeństwa ryzyka*. W: *Pedagogika społeczna w Polsce po 1989 roku. Przemiany w nauce, obecność międzynarodowa, kręgi tematyczne prac badawczych*. Red.

instytucja małżeństwa stanowią w rozważaniach kryminologicznych czynnik silnie konformizujący jednostkę. Jakość życia rodzinnego jest często decydująca dla losów jednostek.

Na wstępie warto odnotować, iż więzi rodzinne, a w szczególności więź małżeńska jest czynnikiem chroniącym przed różnymi zagrożeniami społecznymi, takimi jak alkoholizm, skłonności samobójcze czy przestępczość. Pozostawanie w małżeństwie samo w sobie stanowi formę wsparcia społecznego (zwłaszcza emocjonalnego i finansowego). Dość dobrze ugruntowany empirycznie jest pogląd, iż małżeństwo sprzyja wycofaniu się z aktywności przestępczej (*desistance from crime*), przy czym niektórzy widzą czynnik chroniący nie tyle w samym małżeństwie, ile w więzi społecznej. Zatem „inwestycja w relacje interpersonalne realizowana krok po kroku i kumulatywnie skutkuje stopniowym wycofywaniem się z przestępczego stylu życia”³. Udane małżeństwo z czasem powinno zwiększać stabilność socjalną oraz redukować antyspołeczne zachowania, takie jak spożywanie alkoholu oraz zażywanie narkotyków⁴. Więź małżeńska jest czynnikiem chroniącym, ponieważ wraz z nią rodzi się nowa, istotna relacja, dla której jednostka musi z pewnych rzeczy zrezygnować, pojawia się nowy rodzaj kontroli społecznej. Nawiązanie relacji małżeńskiej oznacza także ograniczenie wolnego czasu oraz redukcję liczby kontaktów rówieśniczych, co samo w sobie również jest czynnikiem chroniącym. Zawarcie związku małżeńskiego przez osobę uprzednio karaną z osobą niekaraną oznacza dla tej pierwszej swoisty awans społeczny, często prowadzi do pozyskania nowych znajomości (wejście w nową sieć znajomych małżonka), co przy założeniu, iż ani małżonek, ani jego znajomi nie są społecznymi dewiantami, oznacza poprawę społecznego funkcjonowania osoby mającej przeszłość kryminalną.

Znaczenie nowych relacji interpersonalnych dla pojawienia się nowej tożsamości widoczne jest na przykładzie terapii osób uzależnionych. Komuna terapeutyczna, zawiązanie nowych relacji społecznych dla osób w terapii stanowi właśnie czynnik leczący, sposób na zbudowanie odmienionej tożsamości, dla której alkohol, narkotyk przestaje być ważnym atrybutem jaźni. W badaniach George’a Emanu Vaillanta czynnikiem

B. Kromolicka, A. Radziejewicz-Winnicki, M. Noszczyk-Bernasiewicz. Katowice Wydawnictwo Śląskiej Wyższej Szkoły Zarządzania im. gen. Jerzego Ziętka, 2007, s. 74-75.

³ „because investment in social relationships is gradual and cumulative, resulting desistance will be gradual and cumulative”. J.H. Laub, R.J. Sampson: *Understanding Desistance from Crime*. „Crime and Justice” 2001, no. 28, s. 20. Jeśli nie zaznaczono inaczej, tłumaczenie - M.B., M.N.B.

⁴ B.J. Knight, S.G. Osborn, D.J. West: *Early Marriage and Criminal Tendency in Males*. „British Journal of Criminology” 1977, no. 17, s. 348-360.

zdrowienia (*desistance from alcohol abuse*) okazały się właśnie „nowe relacje we wspólnocie ludzi zaangażowanych w grupę Anonimowych Alkoholików. Czynnikiem tym była także superwizja prowadzona przez ludzi o formalnym autorytecie, ale i pewien monitoring ze strony nieformalnych autorytetów – pracodawców oraz małżonków”⁵. Zawarcie związku małżeńskiego, zmiana grupy odniesienia – to wszystko są wydarzenia życiowe, które zmieniają przebieg ludzkiego życia. Mechanizm zmiany uruchamiany przez te wydarzenia opisują dobrze takie teorie, jak: teoria racjonalnego wyboru, teoria kontroli społecznej, teoria interakcjonizmu symbolicznego oraz teoria społecznego uczenia się. Ludzie w nowych interakcjach społecznych uczą się nowych zachowań, dostosowują się, pozyskują nowe źródła społecznego i emocjonalnego uznania, zaczynają udzielać sobie odmiennych wskazań życiowych, poddają się nowym społecznym konwenansom i presji o charakterze kontroli społecznej, a także pozyskują nowe zasoby, które obawiają się utracić w wyniku przekroczenia grupowych norm społecznych.

Do innych czynników, oprócz małżeństwa, dzięki którym następuje wycofanie się z aktywności przestępczej, należą: stawanie się coraz starszym, niejako wyrastanie z przestępczości (wzrastająca świadomość upływu czasu, lęk przed karą), czyli dojrzewanie ontogenetyczne⁶, zdobycie pracy, adekwatnego wynagrodzenia, posiadanie dzieci czy też dorosłych przyjaciół, wstąpienie do wojska, dalsze kształcenie (osiągnięcia w nauce), uprawianie sportu, posiadanie hobby, konwersja religijna⁷. Są to wydarzenia życiowe⁸, które zmniejszają prawdopodobieństwo zajścia w życiu tej osoby powtórnego przestępstwa. Według Johna H. Lauba i Roberta J. Sampsona, dokonanie przestępstwa, jak i jego zaniechanie zwią-

⁵ „new relationships, enhanced hope resulting from increased involvement in religion or Alcoholics Anonymous, supervision and monitoring by formal authorities or informal others”. G.E. Vaillant: *The Natural History of Alcoholism Revisited*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995 – podajemy za: J.H. Laub, R.J. Sampson: *Understanding Desistance from Crime...*, s. 36.

⁶ „the rates of recidivism decline with increasing age”. J.H. Laub, R.J. Sampson: *Understanding Desistance from Crime...*, s. 5.

⁷ G. Trasler: *Delinquency, Recidivism, and Desistance*. „British Journal of Criminology” 1979, no. 19, s. 314–322; T.G. Blomberg et al.: *Incarceration, Education and Transition from Delinquency*. „Journal of Criminal Justice” 2011, no. 39. Szerzej o tym zjawisku traktuje artykuł: M. Bernasiewicz: *Doświadczenia religijne i konwersja jako potencjał w resocjalizacji*. W: *Tożsamość kulturowo-cywilizacyjna dewiantów a ich reintegracja społeczna*. Red. M. Konopczyński, A. Kieszkowska. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2013, s. 361–389.

⁸ Wydarzenia życiowe – ang. *life events*; inne spotykane w literaturze anglosaskiej terminy na określenie punktów zwrotnych, czynników leczących z przestępczości, to *salient life events, turning points, epiphanies*.

zane jest z konkretnym okresem życia, z jego etapowym przebiegiem. W badaniach anglosaskich odnotowano, iż w przypadku młodych kobiet zerwanie z przestępczym życiem okazuje się bardziej gwałtowne, wiąże się z wyraźnym momentem biograficznym (ukończenie szkoły, opuszczenie domu, urodzenie dziecka, wstąpienie w związek), natomiast w przypadku młodych mężczyzn jest to raczej proces niż wydarzenie i łączy się najczęściej z „wydostawaniem się spod wpływu rówieśników”⁹. W obu przypadkach porzucenie przestępstwa jawi się jako splot indywidualnej decyzji powiązanej z różnymi kontekstami sytuacyjnymi o charakterze strukturalnym (oddziaływania rodziny, pracy, instytucji społecznych, takich jak Kościół lub wojsko). Myślenie w kategoriach punktu zwrotnego (*turning point*) jest jedną z płodniejszych perspektyw w teorii zmiany tożsamościowej¹⁰.

Amerykańskie badania nad utrzymywaniem się w życiu przestępczym i zrywaniem z nim mają długie tradycje oraz interesujące wyniki¹¹. Nadal pojawiają się w tym obszarze ciekawe i rzadko eksplorowane w polskiej literaturze wątki, jak chociażby kwestia przerw czasowych pomiędzy kolejnymi epizodami popełniania przez jednostkę przestępstw; wątki, których podjęcie mogłoby przynieść wyniki szczególnie przydatne w zrozumieniu natury zjawiska wycofania się z aktywności przestępczej¹². Yvonne Haigh we wnioskach z badań nad młodzieżową przestępczością zaznaczyła, iż wycofanie się z aktywności przestępczej ma zupełnie inny charakter w kategorii wiekowej 14–17 lat, a inny w przypadku starszej młodzieży, w wieku 18–24 lat. Przeprowadzając wywiady pogłębione, stwierdziła, iż młodzież starsza jako główny powód zerwania z przestępczością podaje swoją autonomiczną i świadomą decyzję, własne zmęczenie przestępczym stylem życia. Tymczasem młodzież młodsza czynnik zmiany dostrzega w presji rodziców oraz w uczestnictwie w różnych programach korekcyjnych, te działania zaś nastąpiły na skutek ujawnienia pierwszych przestępstw lub zostały wymuszone zmianą szkoły czy też lękiem przed wyrokiem skazującym na zatrzymanie w zakładzie dla nieletnich¹³.

⁹ „disengagement from their deviant peers”. J.H. Laub, R.J. Sampson: *Understanding Desistance from Crime...*, s. 28.

¹⁰ „way of thinking about change processes”. Ibidem, s. 49.

¹¹ Y. Haigh: *Desistance from Crime: Reflections on the Transitional Experiences of Young People with a History of Offending*. „Journal of Youth Studies” 2009, vol. 12, no. 3, s. 307–322.

¹² Zob. A.R. Piquero, R. Brame, D. Lynam: *Studying Criminal Career Length through Adulthood among Serious Offenders*. „Crime and Delinquency” 2004, no. 50, s. 421–435.

¹³ Haigh cytuje fragment wywiadu z 20-letnią kobietą: „I just made the decision that I didn't want to live like that anymore, I didn't need to do all that crime, but no one could make me make the decision, it didn't matter how many pro-

Istnieją też dowody na to, by sądzić, iż porzucenie przestępczego stylu życia przez nieletnich jest zwykłym etapem przejścia z okresu adolescencji w dorosłość, ponieważ każdy młody człowiek w którymś momencie swojego życia naruszył jakąś normę prawną lub wykazał się demoralizacją (nabył marihuanę, wziął udział w libacji alkoholowej, dopuścił się jednorazowego aktu wandalizmu itd.)¹⁴.

Jak twierdzą Michael Massoglia oraz Christopher Uggen, zaniechanie przestępczości jest wręcz definicyjnym kryterium dorosłości, obok takich jej wskaźników, jak usamodzielnienie finansowe, niezależność mieszkaniowa, podjęcie pracy, założenie rodziny, przyjście na świat dziecka oraz ukończenie edukacji. Przystępstwo jawi się tutaj jako zachowanie nieadekwatne dla kategorii wiekowej, której zwykliśmy przyznawać status dorosłości. Wspomniani autorzy stawiają intrygującą tezę, iż gwałtownie wzrastająca liczba młodych przestępców (25-latków) osadzanych w więzieniach stanowych i federalnych w Stanach Zjednoczonych w latach 1955–2000 to efekt opóźnionego dorastania i usamodzielniania się młodych ludzi. Przy czym nie do końca wiadomo, na ile odroczenie dorosłości generuje wzrost liczby osób popełniających przestępstwa, na ile zaś coraz bardziej restrykcyjny i punitwny system amerykański, częściej sięgający po najbardziej radykalną z sankcji, powoduje – co zdają się sugerować autorzy – że coraz większa rzesza młodych ludzi nie jest w stanie na skutek izolacji więziennej (czy szerzej: izolacji rezydencjalnej) przejść do kolejnej fazy życia, czyli do fazy dorosłości (utrudniony dostęp do edukacji, udaremniona kariera oraz brak możliwości założenia rodziny przez osobę pozbawioną wolności). Tymczasem – jak twierdzą Massoglia i Uggen – to właśnie dzięki małżeństwu oraz niezależności finansowej ludzie postrzegają samych siebie jako osoby dorosłe, a zatem jako tych, dla których statusu popełnianie przestępstw jest czymś niestosownym. I odwrotnie: przyjęcie stygmatu przestępcy, co jest naturalnym efektem uwięzienia, powoduje, że jednostka sama przewiduje, iż w przyszłości będzie miała liczne problemy

grammes I did, I had to decide to change. [...]. Now I am doing some courses and I want to help other kids like me to change their lives. [...] (female, 20 years)", oraz fragment wywiadu z przedstawicielem młodszej kategorii wiekowej (14–17 rok życia): „I get on better with my parents now. They want me to come home but I can't, it's too hard [...]. I've got hostel accommodation now and I'm finishing high school and we'll see how things go. [...] They seem really happy to see me and I hope things keep going. [...] (male, 17 years)". Zob. Y. Haigh: *Desistance from Crime: Reflections on the Transitional Experiences of Young People with a History of Offending*. „Journal of Youth Studies” 2009, vol. 12, no. 3, s. 313, 317.

¹⁴ M. Massoglia, Ch. Uggen: *Settling Down and Aging Out: Toward an Interactionist Theory of Desistance and the Transition to Adulthood*. „American Journal of Sociology” 2010, vol. 116, no. 2, s. 544.

z osiągnięciem statusu osoby w pełni dorosłej, co oznacza, że może się jej nigdy nie udać założyć własnej rodziny oraz odnaleźć się na rynku pracy¹⁵. Zatem konsekwencją uwięzienia młodocianych przestępców jest zakłócenie ich rozwojowego przejścia do dorosłości, czyli społecznej funkcjonalności jednostki, oraz uniemożliwienie jej osiągnięcia stanu życiowego spełnienia¹⁶.

Rodzinne oraz rówieśnicze predykatory przestępczego stylu życia

Badania, które prezentujemy, przeczą w pewnym zakresie twierdzeniu, że fiksacja rozwojowa oraz kontynuowanie przestępczego stylu życia wynikają z pierwotnej stygmatyzacji (reakcji sądowej w postaci uwięzienia). Okazuje się bowiem, iż w zdecydowanej większości przebadanych przez nas przypadków sytuacja nieletnich przestępców (emocjonalna, społeczna i kryminologiczna) jest na tyle niekorzystna, iż fakt umieszczenia ich w zakładzie poprawczym czy schronisku dla nieletnich zwiększa, a nie zmniejsza szanse nieletniego na rozwój osobisty oraz na zaniechanie dalszej demoralizacji¹⁷. Wyprowadzić można jednak także wniosek potwierdzający inną, stawianą w literaturze angloamerykańskiej tezę, głoszącą, iż na skutek wejścia młodych osób w obszar oddziaływań rówieśniczych pogłębia się ich demoralizacja. W dalszej części artykułu prezentujemy badania, w których dobrze unaoczniony zostaje moment zaistnienia przestępstwa w życiu osoby nieletniej.

Stosunkowo często w biografiach nieletnich przestępców mamy do czynienia z wejściem na drogę wykroczeń w momencie przejścia ze strefy wpływów rodzicielskich do socjalizacji rówieśniczej, zaniechanie przestępstwa zaś wiąże się z wyjściem ze strefy wpływu rówieśników w obszar oddziaływań życia małżeńskiego¹⁸. W badaniach własnych udało się uchwycić właśnie ten moment. Okazało się, że ma on swoją specyfikę. Prezentowane w artykule dane pochodzą z analizy dokumentów w postaci teczek osobopoznawczych nieletnich przestępców przebywających w okresie badań na terenie zakładów poprawczych (w tym grup schroni-

¹⁵ Ibidem, s. 551.

¹⁶ Ibidem, s. 574.

¹⁷ O ważnej roli często krytykowanych w Polsce zakładów poprawczych piszemy także w tekście: M. Bernasiewicz, M. Noszczyk-Bernasiewicz: *Sytuacja szkolna nieletnich w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich - analiza jakościowa*. „Chowanna” 2012, T. 1, s. 121-131.

¹⁸ J.H. Laub, R.J. Sampson: *Understanding Desistance from Crime...*, s. 5; D.P. Farrington: *Explaining the Beginning, Progress, and Ending of Antisocial Behavior from Birth to Adulthood*. In: *Facts, Frameworks, and Forecasts*. Ed. J. McCord. New Brunswick: Transaction Publishers, 1992.

skowych) w Raciborzu, Pszczynie oraz Zawierciu¹⁹. Badania zrealizowano w okresie od listopada do grudnia 2010 roku na próbie dokumentów obrazujących życiorysy 26 chłopców (Racibórz, Pszczyna) oraz 24 dziewcząt (Zawiercie).

W toku analizy treści życiorysów nieletnich przestępców (dokumentacja pracowników socjalnych, kuratorów sądowych, personelu pedagogiczno-psychologicznego placówek resocjalizacyjnych) stwierdzono, iż przejście badanych od wpływu domu rodzinnego ku wpływom destrukcyjnym grup rówieśniczych nie jest czymś przypadkowym, lecz stanowi naturalną konsekwencję posiadania dysfunkcyjnej rodziny. Wieloprotblemowa rodzina (karalność i uzależnienia rodziców, stosowanie przemocy, bezradność wychowawcza oraz częste rekonstruowanie rodziny, na skutek czego dzieci tracą kontakt i relacje z biologicznym ojcem/matką) w sposób oczywisty orientuje młodych ludzi ku podobnie pogubionym, sfrustrowanym rówieśnikom; członkowie takiej grupy zaczynają wzajemnie stymulować się do zachowań przestępczych (efekt synergii). Zależność tę widać w przykładowych fragmentach z dokumentacji nieletnich przestępców:

Matka nieletniego zamieszkuje wraz z konkubentem w Katowicach. Nie interesuje się sprawami nieletniego, nie utrzymuje z nim kontaktu. Ojciec nie utrzymuje z nieletnim i jego siostrą kontaktu [...]. Matka jest osobą uzależnioną od narkotyków i alkoholu [...]. Nieletni we wczesnym dzieciństwie doświadczył poważnych zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych. Był świadkiem przemocy wobec matki ze strony jej partnerów. Istnieje prawdopodobieństwo, że był również świadkiem różnych aktów autoagresji matki i jej konkubentów oraz jej aktywności seksualnej. [...] z relacji opiekunki wynika, że matka utrzymywała się z nierządu. Jako 9-miesięczne dziecko chłopiec trafił pod opiekę prababci. Dziecko było skrajnie zaniedbane: brudne, nie posiadało książeczki zdrowia, aktualnych szczepień. Jego rozwój psychofizyczny był opóźniony [...]. Prawne usankcjonowanie prababci rodziną zastępczą nastąpiło w roku 2002. Z relacji opiekunki wynika, że problemy wychowawcze z prawnukiem pojawiły się po śmierci jej męża – pradziadka opiniowanego. Wcześniej chłopiec funkcjonował prawidłowo. Od dwóch lat funkcjonowanie nieletniego nosi znamiona demoralizacji. Przebywa w środowisku osób zdemoralizowanych, dopuszcza się czynów karalnych (ur. 1994, ZP w Pszczynie)

Wychowanek wzrastał w głęboko patologicznych warunkach wychowawczych. Oboje rodzice nadużywali alkoholu, w domu dochodziło do przemocy.

¹⁹ W dalszej części prezentujemy fragmenty z dokumentacji badanych, oznaczamy je następującymi danymi: data urodzenia nieletniego/nieletniej oraz zakład poprawczy (ZP), w którym przebywa nieletni/nieletnia.

Ojciec znęcał się nad chłopcem. W wyniku notorycznych awantur rodzice rozwiedli się. Nieletni obecnie nie ma żadnych informacji o ojcu, [rodzice – M.B., M.N.B.] są pozbawieni władzy rodzicielskiej. Nieletni często pozostawał pod opieką starszej o 9 lat siostry. Gdy miał 10 lat, matka porzuciła syna, trafił na krótko do placówki opiekuńczo-wychowawczej. [...] Z ośrodków notorycznie uciekał, był skreślany z listy (ewidencji) wychowanków. W czasie ucieczek przebywał poza kontrolą osób dorosłych. Sypiał u kolegów, na klatkach schodowych, utrzymywał się z żebraniny, trochę pracował na czarno przy układaniu kostki brukowej, obracał się w zdemoralizowanym towarzystwie. (ur. 1992, ZP w Pszczynie)

Środowisko rodzinne nosi symptomy niewydolności wychowawczej. Nieletni porzucony przez rodziców, wychowywany w rodzinie zastępczej, w której miał realizowane ogólnie bieżące potrzeby egzystencjalne. [...] Opiniowany na terenie szkoły dopuszczał się drobnych kradzieży, zastraszeń, wszczynał bójki, groził nawet pobiciem nauczycielki, jawnie deklarował swą przynależność do grupy przestępczej. [...] Aktualnie grupą odniesienia dla niego są zdemoralizowani koledzy, wśród których czuje się ważny i lubiany. Nieletni łatwo ulega wpływom otoczenia, jest naiwny i łatwowierny, imponuje mu świat przestępczy, identyfikuje się z nim. Chłopiec przyjął zasady akceptowane w środowisku przestępczym, którymi kieruje się w swoim postępowaniu. (ur. 1995, ZP w Pszczynie)

Początkowo dopuszczający się drobnych wykroczeń, częściowo zdemoralizowani młodzi ludzie zaczynają popełniać w grupie rówieśniczej poważne przestępstwa i wstępują na wyższe poziomy demoralizacji:

Matka, jak wynika z wywiadu, już podczas nauki nieletniego w szkole podstawowej nie radziła sobie z narastającymi problemami, jakich przysparzał jej syn. Nie miała większego wpływu na niego; mimo tego, iż konkubent matki uczestniczył w procesie wychowawczym – zaspokajał on tylko potrzeby materialno-bytowe nieletniego. Opiniowany wolny czas spędzał z kolegami, których matka nie akceptowała, lekceważył wszelkie zasady współżycia społecznego, często uciekał z domu. Podczas ucieczek spał w melinach, wचाł klej, uprawiał żebractwo i dokonywał kradzieży, palił papierosy. Bardzo zły wpływ na niego miał jego brat Daniel. (ur. 1992, ZP w Pszczynie)

Nieletni jest dzieckiem pochodzącym ze związku konkubenckiego, rodzice nie mieszkają razem od 15 lat. Nieletni podaje, że miał około 3 lat, gdy rodzice się rozstali. Ojciec nie uczestniczył w jego wychowaniu, gdyż odbywał wieloletnie wyroki kary pozbawienia wolności [...]. Trudności wychowawcze nieletni zaczął sprawiać w 2004 roku. Przebywał w towarzystwie zde-

moralizowanych osób, palił papierosy, spożywał alkohol, wraz z kolegami dokonał włamania do domku letniskowego, w związku z czym został zastosowany wobec niego środek wychowawczy w postaci nadzoru kuratora. (ur. 1990, ZP w Raciborzu)

Nieletni jest wychowywany w rodzinie zrekonstruowanej. Ojciec nieletniego nie żyje od 1999 roku. Matka w grudniu 2007 ponownie wyszła za mąż. Nieletni posiada starszego przyrodniego brata ze strony matki i młodszą siostrę. Rodzina nieletniego wielokrotnie zmieniała miejsce zamieszkania, w związku z tym nieletni kilkakrotnie zmieniał szkołę [...]. Od momentu rozpoczęcia nauki w gimnazjum dało się ponownie dostrzec narastające problemy wychowawcze. Nieletni przebywał w towarzystwie starszych, zdemoralizowanych osób. W grupie często zajmował pozycję agresywnego przywódcy. Nadal wchodził w konflikty z prawem. Jego matka pozostawała bezradna wobec niewłaściwego postępowania syna [...]. Matka niechętnie współpracuje ze szkołą, jest roszczeniowa, nie ma pomysłu na wychowanie syna. Jej jedyny sposób oddziaływania to zakaz wychodzenia z domu. Nieletni dostaje szału w ciasnym mieszkaniu. Sławek²⁰ jest chłopcem pełnym uroku osobistego, ma na swoim koncie wiele czynów karalnych, wiele bójek tzw. ustawianych, dokonuje rozbojów, wymuszeń, kradzieży szczyli się, że jego ojciec był żołnierzem mafii. [...] w relacjach indywidualnych Sławek jest bez zarzutu, natomiast w grupie staje się agresywnym przywódcą. Przejawia też agresywne zachowania kibicowskie. Jest kibicem Cracovi. (ur. 1993, ZP w Raciborzu)

W świetle przytoczonych fragmentów dokumentacji grupa rówieśnicza jawi się nie jako pierwotna przyczyna zaburzeń w zachowaniu, lecz idealny katalizator zachowań przestępczych, których gotowość popełniania kształtuje się w procesie zwichniętej socjalizacji rodzinnej. To właśnie dysfunkcyjne środowisko rodzinne jest pierwotną przyczyną zaburzeń w zachowaniu. Brak prawidłowych relacji rodzinnych prowadzi do różnych problemów emocjonalnych, do buntu oraz negatywnego ustosunkowania się do świata ludzi dorosłych (nauczycieli, wychowawców, w końcu samych rodziców jako osób, które zawiodły pokładane w nich oczekiwania), wreszcie do agresji wobec rówieśników (zwłaszcza słabszych). Rzadko jednak na tym etapie (frustracji rodzinnej) dochodzi do popełniania poważnych przestępstw; częściej pojawiają się konflikty z otoczeniem (z nauczycielami, ze szkolnymi kolegami), eksperymentowanie ze środkami psychoaktywnymi (alkoholem, narkotykami), zaniedbania obowiązku szkolnego, drobne przestępstwa (kradzieże, groźby). Do popełniania poważniejszych przestępstw dochodzi wraz z wejściem nieletniego w po-

²⁰ Imię zostało zmienione.

dobnie zdemoralizowane grono rówieśników. Popełnianie przestępstw w grupie jest znacznie częstszym zjawiskiem niż działanie w pojedynkę. W badaniach Przemysława Piotrowskiego dotyczących rozboju zdecydowana większość nieletnich (63%) dopuściła się rozboju w grupach dwuosobowych. Tylko niecałe 10% działało samodzielnie. Reszta czynów popełniona została w grupach trzyosobowych i większych²¹.

Paradygmatyczną historię życia dla pokrótce zarysowanej trajektorii losów życiowych oddaje następujący fragment z teczki osobopoznawczej wychowanki Zakładu Poprawczego w Zawierciu:

Od urodzenia do 4. roku życia przebywała w domu dziecka. W wieku 4 lat została adoptowana przez rodzinę – Ewę i Daniela B.²² [...]. Adopcyjni rodzice nie potrafili radzić sobie z problemami emocjonalnymi córki, jak i trudnościami pojawiającymi się na bieżąco. Ponadto relacje małżeńskie rodziców zaczęły się psuć ze względu na nadużywanie alkoholu przez ojca. W domu pojawiły się konflikty, kłótnie, awantury, co niekorzystnie wpłynęło na stan psychiczny i emocjonalny nieletniej [...]. Dziewczynka miała trudności adaptacyjne w szkole. Czuła się izolowana, zaczęła popadać w konflikty z rówieśnikami. Nauka niewiele ją interesowała. Pojawiły się wagary i ucieczki z domu. Początkowo jedno-, dwudniowe. Gdy miała 11 lat, dochodziły do 3 miesięcy. Przebywała wówczas w środowisku mocno patologicznym, co bardzo przyspieszyło jej demoralizację. Zaczęła palić papierosy, pić alkohol, kłamać, kraść, zarówno w szkole, jak i w domu. Lekceważyła wymagania rodziców, polecenia nauczycieli. Przebywając poza domem, nawiązywała kontakty z dziećmi starszymi od siebie, zdemoralizowanymi, ulegała ich wpływowi. W wielu 9 lat zaczęła palić papierosy, pić alkohol, a w 11. roku życia narkotyzować się. Paliła haszysz, marihuane, zażywała amfetaminę, ekstazy. Nieustannie była poszukiwana przez policję [...]. Weronika²³ ma bardzo sporadyczny kontakt z matką. Wychowanka wypowiada się bardzo źle o swojej mamie. Uważa, że stawiała jej zbyt duże wymagania. [...] Kobieta ta ma poczucie całkowitego niepowodzenia wychowawczego, chce wystąpić o rozwiązanie adopcji. [...] [Ostatecznie nieletnia – M.B., M.N.B.], gdy miała 17 lat, została wymeldowana z domu rodzinnego przez rodziców. Matka nie interesuje się w ogóle jej losem. Dom rodzinny kojarzy się jej z awanturami, pijanym ojcem. Uczuciowo nie jest związana z żadnym z rodziców. Z jej pisemnej wypowiedzi wynika, że: „Moja rodzina uważa mnie za czarną owcę. A najgorsza rzecz, jaka mogła mi się przydarzyć, to bycie w tej rodzinie”. (ur. 1991, ZP w Zawierciu)

²¹ P. Piotrowski: *Rozbój. Uwarunkowania psychospołeczne, motywacja i racjonalność sprawców*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2011, s. 240.

²² Imiona zostały zmienione.

²³ Imię zostało zmienione.

Warto zwrócić uwagę na sytuację społeczno-moralną (fiksacja na pierwotnym poziomie rozwoju moralnego), edukacyjną (opóźnienia szkolne) i zdrowotną (uzależnienia), w jakiej znaleźli się nieletni przestępcy, których fragmenty historii życia przytoczyliśmy. Gdyby nie umieszczenie w placówce resocjalizacyjnej, to sytuacja młodocianych by się nie poprawiła, a raczej symptomy demoralizacji uległyby eskalacji. To dzięki zdecydowanej interwencji sądu przestępcza kariera nieletnich została złamana, dorosłość zaś – rozumiana jako zerwanie z przestępczą aktywnością – stała się możliwa. Prawie połowa z przebywających w zakładach poprawczych nieletnich (takie są statystyki efektywności resocjalizacji) stanie się po wyjściu z zakładu prawowitymi członkami społeczeństwa. Bez resocjalizacji instytucjonalnej prawdopodobnie żadna z tych osób nie miałaby szans na normalną dorosłość.

Zakończenie

Zakreślony w niniejszym artykule obszar przestępczej dysfunkcyjności jednostki oraz jej środowiska, ale i szans na jej resocjalizację/rewitalizację (umieszczenie w placówce resocjalizacyjnej jako przerwanie procesu demoralizacji, pojawienie się szansy na zaistnienie „punktów zwrotnych” w życiu przestępczej jednostki oraz zmiana warunków życia) każe postawić pytanie o możliwość zaprojektowania stosownych strategii moralnej, społecznej i emocjonalnej odnowy jednostek wykołojonych. O ile trudno sobie wyobrazić możliwość aranżacji małżeństwa/partnerstwa dla nieletnich przestępców (w Polsce kategoria osób do 21. roku życia), dzięki któremu mogliby oni – zgodnie z opisywaną w tekście teorią *desistance* – uwolnić się od wpływu destrukcyjnych rówieśników na rzecz nowych, korzystnych interakcji społecznych²⁴, o tyle umożliwienie nieletnim zdobycia wykształcenia oraz kwalifikacji zawodowych należy do rozwiązań wdrażanych w polskich placówkach resocjalizacyjnych od wielu lat. Tymczasem nadal w praktyce resocjalizacyjnej (realizowanej w środowisku zarówno otwartym, jak i zamkniętym) nie poświęca się należytej uwagi tworzeniu odpowiedniego otoczenia społecznego, optymalnego dla jednostek, które wzrastały dotychczas

²⁴ Pewne możliwości zorganizowania w placówce izolacyjnej zajęć, które prowadziłyby do normalizowania interakcji społecznych i otwarcia się podopiecznych placówki na rówieśników posiadających normalne aspiracje i plany życiowe, są możliwe (między innymi dzięki Internetowi) i wielce pożądane z punktu widzenia inkluzji społecznej. Zob. M. Bernasiewicz: *Media w zakładzie poprawczym – wróg czy sprzymierzeniec w procesie resocjalizacji*. „Opieka, Wychowanie, Terapia” 2010, nr 3–4, s. 65–71.

w zdegradowanym środowisku życia, otoczenia, które, po pierwsze, eliminowałoby procesy wzajemnej demoralizacji wychowanków (brak obecnie w Polsce profilizacji ośrodków kuratorskich, w Młodzieżowych Ośrodkach Wychowawczych, Młodzieżowych Ośrodkach Socjoterapii czy placówkach opiekuńczo-wychowawczych wychowankowie nie-demoralizowani stykają się z tymi o wysokim stopniu demoralizacji), po drugie, uwzględniałoby konieczność zapewnienia byłym wychowankom placówek resocjalizacyjnych opieki następczej (brak hosteli i przejściowych placówek dla nieletnich przestępców, którzy nie chcą wracać do swoich wieloproblemowych rodzin pochodzenia), czy na poziomie bardziej szczegółowym – uwzględniając teorię *turning points* – otoczenia, w którym istniałoby coś na kształt duszpasterstwa więziennego stwarzającego szansę doświadczenia konwersji religijnej (jeden z punktów zwrotnych w przebiegu ludzkiego życia).

Wszystkie opisane czynniki (punkty zwrotne) sprzyjające porzuceniu przestępczej kariery odnoszą się nie tyle do zmiany osobowości jednostki niedostosowanej społecznie, ile do zmiany jej sytuacji społecznej wykreowanej w dużej mierze przez więzi społeczne, jakie jednostka ta nawiązuje w toku swego życia. W tym sensie termin „resocjalizacja” pokrywa się z pojęciem rewitalizacji społecznej rozumianej jako „proces działań zmierzający do odnowy funkcjonalnej kogoś lub czegoś, znajdującego się w złym stanie, poprzedzony diagnozą zaniedbań i degradacji, oparty na odpowiednio dobranym do danego przypadku, kompleksowym programie naprawczym i usprawniającym, a polegającym początkowo na stworzeniu warunków do wznowienia aktywności na wyższym niż dotychczas poziomie na podstawie odnowionych zasobów, a następnie wykorzystaniu ich do wyraźnego ożywienia funkcjonowania danego podmiotu”²⁵.

W artykule skupiliśmy się na empirycznym opisie rodzinno-rówieśniczych predyktorów przestępczości, których wystąpieniu należy zapobiegać. W tym zakresie strategia przerwania procesu pogłębiającej się demoralizacji i poczucia bezkarności, mająca postać umieszczenia jednostki w placówce resocjalizacyjnej, jawi się jako główny czynnik rewitalizacji (odnowy zachowania) nieletniego. Gdy ważymy na szali wpływ zdegradowanego środowiska domowego i rówieśniczego oraz rezultaty umieszczenia nieletniego w placówce resocjalizacyjnej, zauważamy, iż pomimo pewnych niekorzystnych procesów zachodzących w placówkach typu totalnego umieszczenie w placówce resocjalizacyjnej i tak przeważa ciężarem korzyści w postaci nowych zasobów (powrót do szkoły, zapoczątkowanie ponownej socjalizacji, nierzadko inicjacja terapii, przerwanie szkodliwego dla zdrowia stylu życia, przerwanie moralnej degradacji

²⁵ D. Kubinowski: *Rewitalizacja*. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. Red. T. Pilch. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2006, s. 298.

i przestępczej trajektorii) nad pozostawieniem jednostki w jej własnym środowisku. W artykule zarysowaliśmy teoretyczne tło predyktorów zaniedbania przestępczości, którym w polskiej literaturze przedmiotu nie poświęcono jeszcze należytej uwagi.

Bibliografia

- Bernasiewicz M.: *Doświadczenia religijne i konwersja jako potencjał w resocjalizacji*. W: *Tożsamość kulturowo-cywilizacyjna dewiantów a ich reintegracja społeczna*. Red. M. Konopczyński, A. Kieszowska. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2013.
- Bernasiewicz M.: *Interakcjonizm symboliczny w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2011.
- Bernasiewicz M.: *Media w zakładzie poprawczym – wróg czy sprzymierzeniec w procesie resocjalizacji*. „Opieka, Wychowanie, Terapia” 2010, nr 3–4.
- Bernasiewicz M., Noszczyk-Bernasiewicz M.: *Sytuacja szkolna nieletnich w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich – analiza jakościowa*. „Chowanna” 2012, T. 1.
- Blomberg T.G. et al.: *Incarceration, Education and Transition from Delinquency*. „Journal of Criminal Justice” 2011, No. 39.
- Farrington D.P.: *Explaining the Beginning, Progress, and Ending of Antisocial Behavior from Birth to Adulthood*. In: *Facts, Frameworks, and Forecasts*. Ed. J. McCord. New Brunswick: Transaction Publishers, 1992.
- Haigh Y.: *Desistance from Crime: Reflections on the Transitional Experiences of Young People with a History of Offending*. „Journal of Youth Studies” 2009, vol. 12, no. 3.
- Kawula S.: *Pedagogika społeczna w początkach XXI wieku: perspektywa integracji i społeczeństwa ryzyka*. W: *Pedagogika społeczna w Polsce po 1989 roku. Przemiany w nauce, obecność międzynarodowa, kręgi tematyczne prac badawczych*. Red. B. Kromolicka, A. Radziejewicz-Winnicki, M. Noszczyk-Bernasiewicz. Katowice Wydawnictwo Śląskiej Wyższej Szkoły Zarządzania im. gen. Jerzego Ziętka, 2007.
- Knight B.J., Osborn S.G., West D.J.: *Early Marriage and Criminal Tendency in Males*. „British Journal of Criminology” 1977, no. 17.
- Kubinowski D.: *Rewitalizacja*. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. Red. T. Pilch. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2006.
- Laub J.H., Sampson R.J.: *Understanding Desistance from Crime*. „Crime and Justice” 2001, no. 28.
- Massoglia M., Uggen Ch.: *Settling Down and Aging Out: Toward an Interactionist Theory of Desistance and the Transition to Adulthood*. „American Journal of Sociology” 2010, vol. 116, no. 2.

Piotrowski P.: *Rozbój. Uwarunkowania psychospołeczne, motywacja i racjonalność sprawców*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2011.

Piquero A.R., Brame R., Lynam D.: *Studying Criminal Career Length Through Adulthood Among Serious Offenders*. „Crime and Delinquency” 2004, no. 50.

Trasler G.: *Delinquency, Recidivism, and Desistance*. „British Journal of Criminology” 1979, no. 19.

Vaillant G.E.: *The Natural History of Alcoholism Revisited*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995.

Maciej Bernasiewicz, Monika Noszczyk-Bernasiewicz

Turning Points in the Criminal Career

A Chance for Rehabilitation / Revitalization of Juvenile Offenders

Summary: The text consists of two parts. In the first part of the article, the authors discuss the theory of desistance, that is, a trend in Anglo-Saxon criminology dealing with the explanation of the process of withdrawal (desistance) from criminal activity. To the so-called “turnings points,” i.e. life events which bring about the abandonment of further breaching of rules of law are, inter alia, entering into marriage, getting a job and adequate remuneration, the birth of a child, joining the army, starting education, or religious conversion. In the second part of the article, the authors present researches which illustrate the most important family and peer predictors of becoming involved in criminal activity.

Key words: the theory of desistance (desistance from crime), juvenile offenders, predictors of crime, resocialization centers

Maciej Bernasiewicz, Monika Noszczyk-Bernasiewicz

Wendepunkte (*turning points*) in krimineller Karriere

Eine Chance für Resozialisierung / Revitalisierung von minderjährigen Verbrechern

Zusammenfassung: Der Text besteht aus zwei Teilen. In dem ersten von ihnen erörtern die Verfasser die *desistance*-Theorie, d.h. die in der angelsächsischen Kriminologie geltende Richtung, die sich mit Erläuterung des Prozesses, mit verbrecherischer Tätigkeit aufzuhören, befasst. Zu den sog. *turning points*, d.h. Lebensereignissen, in deren Folge auf weitere Verletzung der Rechtsordnung verzichtet wird, gehören u.a. Eheschließung, Arbeitsaufnahme, Gehaltszahlung, Geburt des Kindes, Einberufung zum Militärdienst, Ausbildung oder Glaubenswechsel. Im zweiten Teil des Artikels werden Forschungen präsentiert, die die wichtigsten familien-gleichaltrigen Verkünder der Aufnahme von verbrecherischer Tätigkeit darstellen.

Schlüsselwörter: *desistance*-Theorie (Verzicht auf Kriminalität), minderjährige Verbrecher, Kriminalität, Resozialisierungseinrichtungen